

PAR GOVJU VĀRDIEM LATVIEŠU VALODĀ

Vecs govju vārdu darināšanas veids latviešu, krievu, poļu, Baltijas somu un citās valodās ir atvasinājumi no govju dzimšanas dienu nosaukumiem. Tādi vārdi nav pazīstami lietuviešu valodā¹. Krievu valodas izloksnēs ir govju vārdi ar izskaņām *-ka*, piem., понеделька „pirmdien dzimusi govš” [sal. krievu понеделник „pirmdiena”]; *-оха (-ѣха)*: вторѣха „otrdien dzimusi govš” [вторник „otrdiena”], суббоха „sestdien dzimusi govš” [суббота „sestdiena”]; *-оня (-ѣня)* netālās Pleskavas izloksnēs: Понедѣня „pirmdien dzimusi govš” [понеделник „pirmdiena”], Середоня „trešdien dzimusi govš” [среда „trešdiena”], Четвероня „ceturtdien dzimusi govš” [четверг „ceturtdiena”], Пятоня „piektdien dzimusi govš” [пятница „piektdiena”], Суббоня „sestdien dzimusi govš” [суббота „sestdiena”], Воскресѣня „svētdien dzimusi govš” [воскресенье „svētdiena”] u. c.²

Poļu valodā ir izplatīti vārdi ar izskaņām *-ocha, -ucha, -ula, -ka*, piem.: *wtorocha, wtorucha, wtorula* „otrdien dzimusi govš” [sal. poļu wtorek „otrdiena”, wtóry „otrs”], *środocha, środula* „trešdien dzimusi govš” [środa „trešdiena”], *czwartocha, czwartula* „ceturtdien dzimusi govš” [czwartek „ceturtdiena”, czwarty „ceturtais”], *piątocha, piątula* „piektdien dzimusi govš” [piątek „piektdiena”, piąty „piektais”], *sobocha, sobotka, sobotula, sobola, sobula* „sestdien dzimusi govš” [sobota „sestdiena”], *niedziocha, niedzióchna* „svētdien dzimusi govš” [niedziela „svētdiena”], kas doti attiecīgajās dienās dzimušām telītēm³.

Čehu valodā govju vārdi no dienu nosaukumiem darināti ar izskaņām *-ula, -ule, -ka* u. c., piem., *ponděla, pondula* „pirmdien dzimusi govš” [sal. čehu ponděle „pirmdiena”], *středule* „trešdien dzimusi govš” [středa „trešdiena”], *patoša* „piektdien dzimusi govš” [pátek „piektdiena”, páty „piektais”], *sobotka* „sestdien dzimusi govš” [sobota „sestdiena”]⁴ u. c.

¹ A. Sabaliauskas, Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai, — Baltų ir slavų kalbų ryšiai (LKK X), Vilnius, 1968, 141.

² О. Н. Трубачев, Происхождение названий домашних животных в славянских языках, Москва, 1960, 46; А. С. Герд, Из истории связей псковских говоров с другими славянскими языками и диалектами, — Псковские говоры, II, Псков, 1968, 132.

³ J. Karłowicz, A. Kriński, W. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego, I—VIII, Warszawa, 1900—1927: VII 784a, VI 758b, 759a, I 407a, IV 137b, VI 255b, III 281a.

Ka igauņiem govju vārdu došanas veids pēc nedēļas dienām bijis izplatīts, apliecina vārdu reģistrējumi F. J. Vīdemana Igaunu-vācu vārdnīcā⁵, piem.: *esmik* „am Montag geborenes Rind (Kuh)“, *esmu* „am Montag geborener Ochse“ 103(114), *ezik* (*ēzik*) „am Montag geborenes Thier“ 106(117) [*esmaspäev* „pirmdiena“, *esmas*, *esimene* „pirmais“, *päev* „diena“], *teizik* (*tōizik*) „am Dienstag geborenes Thier (bes. von Kühen)“, *teizu* „am Dienstag geborener Ochse“ 1142(1262) [*teisipäev* „otrdiena“, *teine*, ģenitīvā *teise* „otrs“], *kolmik* „am Mittwoch geborenes Thier“ 333(368) [*kolmapäev* „trešdiena“, *kolmas* „trešais“], *kezik* „Mittwoch, am Mittwoch geborenes Thier“ 269(298) [*kesk* „vidus“], *nelik* „am Donnerstag geborenes Thier“, *nel'jes* (*nel'es*) „am Donnerstag geborenes Thier“ 664(732) [*neljapäev* „ceturt-diena“, *neljas* „ceturtais“], *rēdik* „am Freitag geborenes Thier“ 952(1050) [*reede* „piektdiena“, aizguvums no viduslejsvācu *vridach* „piektdiena“], *laupik* „am Sonnabend geborenes Thier“ 466(515) [*laupäev* „sestdiena“, *laud* „galds“], *pōlik* „am Sonnabend geborenes Thier“ 852(939) [*poolpäev* „sestdiena“, *pool* „puse“, sal. latviešu apvidvārdus *pussvētdiena*, *pussvēta* „sestdiena“ un *pustaļa* „Name einer am Sonnabend (pufs)wehtâ) geborenen Kuh“], *poolo* „laupäeval sündinud lehm“⁶, *pūhik* (*pōhk*, *pūhk*) „am Sonntag geborenes Thier (bes. von Kühen)“, *pūhānd* „am Sonntag geborener Ochs“ 909 (1002) [*pūhapäev* „svētdiena“, *pūha* „svēts“]. Igaunu govju vārdiem raksturīga izskaņa ir *-ik*, kas Igaunijas pierobežā sastopama arī latviešu valodā – gan aizgūtos vārdos (*mustika* no igauņu *mustik* „schwarzes Rind (bes. weibl. ...)“ W 633(700), *punika* no igauņu *punik* „rothes Rind (bes. rothe Kuh)“ W 894(985), gan atvasinājumos ar latvisku sakni (*mēllika* „melna govs“, *sestika* „sestdien dzimusi govs“).

Lībiskie govju vārdi pēc dienām vēl tagad ir saglabājušies vecākās paaudzes atmiņā Lielīrbē, piem.: *estenele* „pirmaļa“, *teinele* „otraļa“, *kolma* „trešaļa“, *nella* „cetaļa“, *brēgi* „piektaļa“, *sesti* „sestaļa“, kas aizgūts no latviešu valodas, *pīva*, *pīvele*, *pīvaļa* un *pivāl'* (Ket 296a) „svētaļa“; pirmo četru vārdu pamatā, tāpat kā attiecīgajos latviešu vārdos, ir kārtas skaitļi – lībiešu *e'žmi*, igauņu *esimene*, „der erste“ Ket 47a⁷, lībiešu *tuol*, igauņu *teine* „zweite“ Ket 444a, lībiešu *kuolmâz*, igauņu *kolmas* „der dritte“ Ket 173a, lībiešu *nel'l'âz*, igauņu *neljas* „vierter“ Ket 244a, bet piektdien dzimušās govs apzīmējums *brēgi* ir saistāms ar brē'd'iG „piektdiena“, kas aizgūts no viduslejsvācu *vridach*, tāpat kā igauņu *reede* Ket 28b; svētdien dzimušās govs vārdi veidoti ar adjektīvu *pivā*, *pūvā* „svēts“, kā arī, tam pievienojot latviešu govju vārdiem raksturīgo piedēkli (*-al-*, *-aļ-*, *-el-*). No Dundagas latviešiem lībieši aizguvuši vairākus govju vārdus, piem., *raļbil* no *raibe* Ket 328b (ar latvisku

⁴ J. Herzer, V. Prach, Českoněmecký slovník, V Praze, II 264a, 1080a, 49b, 982b.

⁵ F. J. Wiedemann. Eesti-Saksa Sõnaraamat, Tartus⁵, 1923 (turpmāk: W).

⁶ A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm, 1958, 471.

⁷ L. Kettunen, Livisches Wörterbuch, Helsinki, 1938 (turpmāk: Ket).

sakni *raib-*, bet Rūjienā XIX gs. raibs vērsis saukts aizgūtā vārdā *kiris* no igauņu *kirju* „raibs“ Ulmaņa vārdnīcā 110⁸, ME II 384 u. c.).

Vecākais avots, kas pilnīgi uzrāda latviešu govju vārdus pēc dienām, ir no XVIII gs. vidus J. Langes vārdnīcas⁹. Tur par Cēsu novadu (Vidzemes vidienā) ziņots, ka cēsinieki dod govīm tādus vārdus „von den Tagen an welchen sie gefallen sind als: am Montage, mandeļa [„pirmaļa“ – no ģermānisma *mañdaga*, *mañdegs* „pirmdiena“], Dinstage, ohtaļa, Mitwoch, tresčuļa, Donnerstag, zekkuļa [arī zekkula „die vor der Stirn ein Abzeichen hat“ II 399], Freitag, peektaļa, Sonnabend, sestaļa, Sontag, swehtaļa I 358. J. Langes uzrakstījumi dod apliecinājumu par govju vārdiem raksturīgās izskaņas popularitāti arī XVIII gadsimtā.

1888. gadā K. Kasparsons ir publicējis plašāku govju vārdu sarakstu, kurus savācis Siguldas novadā.¹⁰ Arī tajos dominē izskaņa *-aļa*, bet tur fiksētas interesantas variācijas un īsinātas formas. Tā blakus jau parastajiem vārdiem *Pirmaļa*, *Uotaļa*, *Trešuļa*, *Cekuļa*, *Piektaļa*, *Sestaļa*, *Svētuļa* ir *Uoča*, *Treškis*, *Piekča*, blakus *Mandaļai* *Mandža* un blakus *Dienaļai*, *Pērnaļai*, *Rītaļai*, *Naktaļai* – *Nakča*, *Dūča*, *Lauča* u. c. Līdzīgi vērtīgs dokuments ir 1891. gadā „Dienas Lapas“ pielikumā ar J. Kauliņa gādību ievietotais Viļķenes pagasta govju vārdu saraksts¹¹, kur izloksnē uzrakstītas formas *Mandaļ* un *Maucks* [liekas, jābūt: *Mancks*], *Uodaļ* [*Uotaļ*?] un *Uocks*, *Trešk*, *Cekul*, *Piektaļ* un *Piešk*, *Sestaļ* un *Sešk*, *Sešķit*, *Svētal* un *Svētk*, *Rītaļ* un *Rītsk*, *Raibaļ* un *Raicks*, *Laucks*, kā arī virkne vārdu ar piedēkli *-už-* (blakus *-aļ-*) – *Brūnaļ* un *Brūnuž*, *Svīgaļ* un *Svīguž*, *Dzērvuž*, *Gulbuž* (bez *-aļ-*) u. c. Šais sarakstos ievēribu modina vārdi, kas beidzas ar *-ča* un *-ka*, kuriem līdzīgi darinājumi dzirdami arī šodien sevišķi Vidzemes un Kurzemes jūrmalā. Skaidrojot *uotaļas* saīsināto formu *uoča*, *uoče* ME IV 412, J. Endzelīns norāda uz lejasvācu sievietes vārdu *Otsche* „Otilie“ un izsaka domu, ka izskaņa *-ča*, varbūt, aizgūta no lejasvācu formām (sal. *guoča*, *pieča*, *meiča*, *Grieča*). Ierosinājumam sākumā tiešām varēja noderēt Austrumprūsijas vārds *Otsche* un tādi atvasinājumi kā *Altsche* (= *Alte*)¹². Tā paralēli *uotaļai* radās forma *uoča*, *piektaļai* *pieča* (kā *Grietai* *Grieča*), *svētaļai* *svēča*, *naktaļai* *nakča*, *rītaļai* *rīča*, *rietaļai* *rieča*, *dūkaļai*, *dūcei* *dūča*, *laukaļai*, *laucei* *lauča*, *ziedaļai* *zieča*, tāpat kā *aiča*, *guoča*, *meiča*, *veča* u. c. Šo parādību varēja balsīt arī populārais *Pētera* vārda variants *Pēčs*, kas aizgūts no lejasvācu *Pêtsch* (Frisch-

⁸ C. Ch. Ulmann, Lettisches Wörterbuch, I. Lettisch-deutsches Wörterbuch, Riga, 1872.

⁹ J. Lange, Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, Mitau, 1772–1777.

¹⁰ K. Kasparsona Siguldeešu maju-vardi, – Rakstu krājums izdots no Rīgas Latweešu Beedribas Zinību Komisijas, IV, Jelgavā, 1888, 113–114 (turpmāk: RLB IV).

¹¹ K., Kustoņu wahrdi, – „Deenas Lapas“ peelikums. Nr. 291, 1891, 165 (turpmāk: DLpiel. 1891).

¹² H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch, I–II, Berlin, 1882–1883, I, 21.

bier II 136). Izveidojusies tradīcija ir pat tik spēcīga, ka vēl jaunākā laikā rodas līdzīgi īpašvārdu pārveidojumi, piem. *Pāča* no *Pārslas*, *Skaiča* no *Skaidrītes* (Limbažu apkārtnē). Ar lejasvācu deminutīvu ietekmi laikam skaidrojamas personu vārdu formas libiskajās izloksnēs *Aņķis*, sal. lejasvācu *Annke* (Frischbier I 27), *Īļķ*, sal. lejasvācu *Ilske* (174), u. c. Arī govju vārdi *sešķe* (saka niecinot par *sestaļu*), *trešķe*, *trešķis* (niecinot par *trešaļu*), *ziņķis* (niecinot par *zīmaļu*) u. c. varētu būt radušies pēc to parauga, bet var būt arī veidojušies patstāvīgi – kā, piem., *salņķis* „salns zirgs“, par ko raksta J. Endzelīns Latviešu valodas gramatikā (R., 1951, 186b §). Formas ar *-ka* nievīgajos govju vārdos pēc nedēļas dienām – *uočka*, *uočka*, *treška*, *seška*, *seška*, *svēcka*, *svēcka*, iespējams, varēja sākumā rasties analogiski pēc vārda *piečka* parauga, kas ar metatezi no formas *piečča*.

Salīdzinot ar citiem govju vārdiem, visvairāk variantu ir tieši govju vārdiem, kas doti pēc to dzimšanas dienām. A. Sabaļauska plašo šo vārdu krājumu (LKK X 141 – 142) var vēl papildināt variantiem:

*pīrmale*² ¹³ (Bērzpils), *pīrmula*² (Aizvīķi), *pīrma*² (Bauska), *pīrmiņa*² (Ance), *pīrmpaļa* (EH I 238), sal. latv. *pīrmā diena*, *pīrmdiena* „der Montag“;

*uotēla*²; (Bauska), *uotule*² (Viesiena), *uotuļa*² (EH II 745), *uōta* (Code), *uote* (Viesiena), *uōtiņa* (Ilmāja), *uotainīte*² (ME IV 423), *uōtava* (Zālīte), *uōce* (Pope), *uōča* (ME IV 412), *uōce* (ME IV 412), *uōčiņa*² (ME IV 412), *uōcka*² (ME IV 412), *uōčka*² (ME IV 412), *uōtrala* (Rubene), *uotraliņa* (EH II 745), *uōtruža*² (Dunika), *uōrtaļa* (Aizpute), *uōrta*² (Code), sal. latv. *uōtra diena*, *uōtrdiena* „der Dienstag“;

treša (Lielgramzda), *trešķis* (RLB IV 114), *trešaļa* (Ārciems), *tresele* (Kolka), *tresīte* (Ārlava), *tresiņa* (Ance), sal. latv. *trešā diena*, *trešdiena* „der Mittwoch“;

četēla (Pope), *četurtiņa* (Ance), *četrtāļa*² (Puze), *četrtā* (Nītaure), *cērtē*² (Viesiena), *četrtāļa* (Mazgramzda), *čeča* (Valmiera), sal. latv. *četurtā diena*, *četurtdiena* „der Donnerstag“;

*piektale*² (Bērzpils), *piēktene*² (Kolka), *piekta* (Valmiera), *piēktiņa*² (Ance), *piekte*² (Taurkalne), *piece*² (Vecumnieki), *piēča*² un *piēča* (ME III 242, EH II 245), *piēcele*² (Pope), *piēčuļa*² (Puze), *piēcka*² (EH II 245), *piešk* (DLpiel. 1891, 165), sal. latv. *piektā diena*, *piektdiena* „der Freitag“;

seštale (Bērzpils), *seštuža* (Dunika), *sešk* (DLpiel. 1891, 165), *sešķit* (DLpiel. 1891, 165), *sešta* (Viesiena), *seštaļa* (Viesiena), sal. latv. *seštā diena*, *sestdiena* „der Sonnabend“;

*svētele*² (Pope), *svētula*² (Ģipka), *svēča*² (ME III 1152, EH II 615), *svēcka*² (ME III 1152), *svēčka*² (ME III 1152), *svēta*² (Mežotne), *svēte*² (Kuldīga), *svētiķis* (RLB IV 114), *svētk* (DLpiel. 1891, 114), sal. latv. *svēta diena*, *svētdiena* „der Sonntag“ u. c.

¹³ Skaitlis 2 aiz vārda nozīmē divu intonāciju sakritumu.

Liels govju vārdu variantu skaits latviešu valodā liecina, ka pēdējos gadsimtos laikam visplašāk bijis izplatīts tieši vārdu došanas veids pēc dzīvnieka dzimšanas dienas. Iespējams, ka sākotnēji šie vārdi bija atvasinājumi no kārtas skaitļa vārdiem un tajos sauca vienas govys telītes atnešanās kārtībā; uz to norāda kāds vecs vārda *pirmala* nozīmju pieraksts: „die zuerst geborene Kuh“ un tad tikai „arī: die am Montage geborene Kuh“ (RLB III, R., 1885, 131). Arī tagad govys vecumu vērtē pēc atnešanās reizēm — *trešā piēna, trešā telmāte*. Uz kādu vecuma secību, šķiet, attiecināmi govju vārdi tautasdziesmā: „*Pirmaļiņu, uotaļiņu*, Tās ganīju bāliņos; Kad aiziešu tautiņās, Ganiš' *trešu trešaliņu*.“ (Latvju Dainas, IV, R., 1922, 29522).

Govju vārdu dažādība un ievērojama daudzums latviešu valodā apliecina kopēju rūpīgās novērošanas spējas, neizsīkstošo izdomu un lielo ievērību, ko tie veļtījuši savām piena devējām.

Vārdu, kas doti govīm pēc to raksturīgās spalvas nokrāsas, latviešu valodā ir ļoti daudz. Bagāto A. Sabaļauska sakopoto vairāk nekā pusotra simta lielo sarakstu šai virzienā vēl ik dienas iespējams papildināt gan ar ļaužu atmiņā un avotos saglabātiem, gal vēl šodien praksē lietotiem govju vārdiem. Piemēram:

ālne „eine graue Kuh“ (EH I 68), *ālna*² (Zālīte), sal. latv. *ālnis* „Kirsch, Elentier, Elch“.

bāltene „weisse Kuh“ (ME I 257), *bāltija* (ME I 257), *baļta* (Zālīte), *bāltika*² (Bebrene), sal. latv. *baļts* „weiss“.

*baļgalve*² (EH I 200), *balgalvis* (RLB IV 113), *baltgalve* „beliebter Name einer Kuh“ (ME I 253), *baltgalveņa* „Name einer Kuh mit weissem Kopf“ (EH I 202), sal. latv. *baļts* + *galva* „Kopf“, liet. *balgalvē* (LKK X 145).

bāltmugura, bāltmugure „beliebter Name einer Kuh mit weissem Rücken“, *baltmugurīte* (ME I 257), sal. latv. *baļts* + *mugura* „Rücken“, liet. *balnugārē* (LKK X 145), *baltanugārē* (LKŽ I 608²).

*bālsāne*² (EH I 200), sal. latv. *baļts* + *sāns* „Seite“, liet. *baltšonē* (LKŽ I 612).

baļmbale „melna govys“ (Zira), *baļmbele* (Vandzene), *baļmbule* (Brunava), sal. latv. *baļmbals* „Käfer“.

blese „teļš ar blesi pierē“ (EH I 228), *blesīte* (Bauska), sal. *blēse* „Fleck“ no vlv. *bles, blesse* „der weisse Nasen- oder Stirnfleck, namtl. an Pferden u. Rindern“.

briēde (tāpat kā *briēdala*) „briežu spalvas sirmuma govys“ (Rubene), *briēdene*² (Dundaga), *briedis* (RLB IV 114), *briēdītis*² (Rojupe), *briedulis* („eine Kuh solcher Farbe“ [kā briedim] (no Cēsu novada, Langes 1777. g. leksikonā II 63), *briedule* „Kirsch- oder Elendsfarbene Kuh“ (G. F. Stender, Lettisches Lexikon, Mitau, I 28), sal. latv. *briēdis* „Hirsch“.

*brūkle*² (Piltene), *brūklenīte* (Vecumnieki) = *brūklene* „sarkanbrūna govys“ (Rūjiena), sal. latv. *brūklēna* „Preiselbeere“.

brūnā (Bauska), *brūnaļa*² (EH I 246), *brune* (Misa), *brūnele* (Dundaga), *brunis* (Vainiži), *brūnīte* (Litene), *brūmuška* (Vecsaule), *bruņķis* (Limbaži) „brūna govš“, sal. latv. *brūns* „braun“ no vlv. *brūn*.

caūne „Name einer dunkelbraunen Kuh“ (EH I 260), sal. latv. *caūne* „Marder“.

cielis = *cielava* (RLB IV 114), *ciēlava* „raibu govi“ (Latviešu tautas ticējumi, I. R., 1940, 9014), „vairāk pelēka, ap galvu tumšumi“ (Rubene), „raibumi cielavas krāsu sadalījumā“ (Viesiena), sal. latv. *ciēlava* „Bachstelze“.

dařva „melna govš“ (Vecgulbene), sal. latv. *dařva* „Teer“, liet. *degūtė* „juoda karvė“ (LKK X 145).

dūča (RLB IV 113), *dūka* (Zālite), *dūkaļa* „tumšu dūmu krāsā“ (Valmiera), sal. latv. *dūkans* „graubraun“.

dūmala (ME I 527), *dumaļa* „eine dunkelbraune Kuh“ (ME I 514), *dūmele* (Dundaga), *dūmuļa*² „Name einer dunkelen Kuh“ (EH I 348), *dūmalis* „ein dunkelbrauner Ochse“ (ME I 527), sal. latv. *dūmals* „rauchfarbig, dunkelgrau“ (ME I 527).

dvīle „govš vārds“ (Brunava), aizgūts no liet. govš vārda *dvīlē*, kas sal. ar liet. *dvīlas* „tamsiai rausvas, žalas“ (LKK X 145).

dziemļa „Name einer Kuh mit Wasserblasen ähnlichen Flecken“ (ME I 562), sal. latv. *dziemulis* „der Strudel, Wirbel im Fluss“.

gaīgale „balta govš“ (Puze), *gaīgala* „ein rasch laufender Mensch od. ein solches Tier“ (ME I 584), sal. latv. *gaīgala* „Taucher, Möwe“.

*gāliņa*², *gāliņš*² „melna govš ar baltu galvu, ap acīm melnas ripas“ (Pope), sal. latv. *galva* (Kurzemē *gāla*²) „Kopf“.

*gūlbe*² „balta govš“ (Zālite), sal. latv. *gūlbis* „Schwan“.

juōda „melna govš“ (Bauska), sal. liet. *jūodė* („govš vārds“), *jūodas* „schwarz“ (LKK X 145); govš vārds aizgūts no lietuviešiem.

juōsta, *juōstiņa* (Vecumnieki), *juostala* „govij strīpa“ (VLI FS¹⁴ 1730, 64739), sal. latv. *juōsta* „Gürtel“.

kaļļa „melna govš“ (Piltene), sal. latv. *kaļvas* „Kalmus“; *kaļme*, *kaļmīte* (Nīca), sal. latv. *kaļmes*, aizgūts no vācu *Kalmus*.

kamene „govš, kam strīpas šķērsām“ (Rubene), sal. latv. *kamene* „Hummel“.

*krūonaļa*² „govš, kam ap ragiem balts laukums“ (Viesiena), *kruōne* (Rojupe), *kruōnuļa* „baltā“ (ME II 295), *kruonis* (RLB IV 114), sal. latv. *kruōnis* „Krone“, aizgūts no vlv. *krone*.

krustala „govš, kam uz krustiem citāda spalva“ (Rubene), „melnraiba govš“ (Vandzene), „govš ar baltiem krustiem“ (Viesiena), sal. latv. *krusts* „Kreuz“.

ķiris „ein schwarzes Ochskalb mit weissem Streifen über den Rücken“ (ME II

¹⁴ VLI FS – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora arhīvs.

384), „ar melnu un baltu spalvu, raibs bullis“ (VLI FS 1730, 64740), sal. igauņu *kirjak* „buntes Rind, bes. bunte Kuh“ (W 292 (324), kas no kirju „bunt“ un no kā aizguvuši latvieši.

kūtala „govs melnu spalvu, balta strīpa par muguru“ (VLI FS 1730, 64739), *kūtaļa* „ein Kuhname“, sal. igauņu *kūt* „streifig“, „Vieh mit weissem Rückenstreifen“ (W 437 (481), no kā aizgūta sakne *kūt*- latviešu vārdā.

lauce „govs baltu laukumiņu pierē leļpus ragiem“ (Rubene), „kurai piere balta“ (Viesiena), *lauķe*² (Iecava), *laucis* „laukumains bullis“ (VLI FS 1730, 64740), „ein Ochs mit einer Blässe an der Stirn“ (ME II 426), sal. latv. *lāuks* „blessig“.

lilija „balta govs“ (Bārta), sal. *lilija* „Lilie“, aizgūts no vācu valodas, bet lietuviešiem ir līdzīgs govs vārds *lelijė* (LKK X 146).

luosene, *luoškis* „Name einer Kuh (wohl von falber Farbe)“ (ME II 528), sal. latv. *luōss* „falb“.

māntal'e „Name einer schwarzen Kuh“ (EH I 782 no Varakļāniem), sal. latv. *maņta* „Schatz“; līdzīgs govs vārds *naūdaļa*.

*maŗga*², *maŗgaļa*² „govju vārdi“ Bauskas rajonā, laikam salīdzināmi ar lietuviešu govju vārdiem *maŗgė*, *margūtė*, *margūlē*, kuriem pamatā liet. *mārgas* (LKK X 146) „bunt“.

mēlnā (Bārta), *mēļnaļa* „govs melnā krāsā“ (Rūjiena), *mēlnene*² (Vecumnieki), *mēllis* (Vainiži), *melnīte* (ME II 597), *mēļnuža* (Vecsaule), *mēllužite* (EH I 798), sal. latv. *mēļns* „schwarz“.

mēļlace „govs, kam ap acīm melnas spalviņas“ (Rubene), *mēļnace* (RLB IV 114), sal. latv. *mēļns* „schwarz“ + acs „Auge“.

mēļlause „govs, kam ausis tumšākas par visu augumu“ (Rubene), sal. latv. *mēļns* + *āuss* „Ohr“, liet. *juodaūšė* (LKK X 145).

melngalvis „govs vārds“ (RLB IV 114), sal. latv. *mēļns* + *galva* „Kopf“.

mēļnpurnis, *mēļnpurnītis* „vērsis ar melnu purnu“ (ME II 598), sal. latv. *mēļns* + *puņns* „Maul“.

mētra (Nīca), *mētraļa* „ja raibumi brūkleņu lapu izskatā“ (Viesiena), sal. latv. *mētra* „Blätterstengel“.

micala „eine schwarze Kuh mit weissem Kopfe“ (ME II 622, EH I 811), *micala* (VLI FS 1730, 42335), *micava* „govs ar baltu galvu“ (Ģeri), sal. latv. *mice* „Haube“, aizgūts no vlv. *mutze*, vācu *Mütze*.

migla „govs vārds“ (Zālite), sal. latv. *migla* „Nebel“.

miŗdzaļa „govs vārds“ (Viesiena), sal. latv. *miŗdzēt* „schimmern“.

muste „govs, kam ap purnu melnumi“ (Rubene), *mustis* „bullis, rūskans“ (VLI FS 1730, 64740), sal. latv. *mustains* „dunkleres Haar um die Schnauze habend als sonst wo am Körper“ (ME II 672), aizguvumi no igauņu *must* „schwarz“ un *mustu* „schwarzer Ochs“ (W 634(700)).

naktaļa (RLB IV 114), *nakte* „melns govs vārds“ (Stelpe), sal. latv. *nakts* „Nacht“.

naŗce (Krape), *naŗcija*² (Saka), *naŗcise*² „balta govs“ (Ilmāja), sal. latv. *nārcise*, kas vispirms aizgūts no vācu puķes nosaukuma *Narzisse*.

paŗpala „govs vārds“ (RLB IV 114), „pelēka govs“ (Rubene), sal. latv. *paŗpala* „Wachtel“.

pāŗsla „balta govs“ (Dundaga), sal. lāt. *pāŗsla* „Flocke“.

pelēce „govs peļu spalvā, pelēka“ (Rubene), sal. latv. *peļēks* „grau“, liet. *peļēkē* (LKK X 146).

pēlne „govs vārds“ (Valmiera), sal. latv. *pēlni* „Asche“.

piķe „govs vārds“ (Zālīte), sal. latv. *piķis* „Pech“.

plaņķe „lielām raibumiem“ (VLI FS 1730, 83600), sal. latv. *plaņķs*² „bunt“; no latviešiem govs vārdu aizguvuši arī lībieši – *plaņģ* „Name einer bunten Kuh“ (Ket 301b).

pupa „raiba govs“ (Gārsene), *pupiņa* (Vecumnieki), sal. latv. *pupa* „Bohne“.

pupužiēde „govs, kuras raibumi atgādina pupu ziedu“ (Viesiena), sal. latv. *pupa* + *ziēds* „Blüte“.

raība (Nogale), *raībīte* „raiba govs“ (Iecava), *raīce*² „ar raibu galvu“ (Bārta), *raiķis* (RLB IV 114), *raibēns* „ein bunter, junges Kalb“ (ME III 468), sal. latv. *rāibs* „bunt“; lībiešu valodā *raibil'* „Kuhname“, kas aizgūts no latviešiem (Ket 328b).

raĩbgaĩve „govs vārds“ (Puze), sal. latv. *rāibs* + *gaĩva* „Kopf“, liet. *margalvē*, *marggalvē karvē* (LKŽ VII 850, 852).

raudaļa „govs vārds“ (RLB IV 114), *raudala* (Brukna), *raũda* (Svitene), sal. latv. *raũds*, liet. *raũdas* „rot“, liet. *raũdē* „govs vārds“ (LKK X 146).

rudause „govs vārds“ (VLI FS 1730, 42335), sal. latv. *ruds* „rötlich“ + *āuss* „Ohr“.

rudēle „eine rote Kuh“ (ME III 553), sal. latv. *ruds* „rötlich“.

*saĩna*² „sirma“ (Vandzene), *saĩne* „eine bläulichgraue Kuh; eine blaue Kuh mit weissem Rücken“ (EH II 427, ME III 675), sal. latv. *saĩns* „schimmelfarbig“.

saĩtene (Zaube), *saĩtiņa*, *saĩtiņš* (Lubezere), *sānta* „govs vārds“ (Cīrava), sal. latv. *saĩnts* un *saĩts*, kas no vācu *Sammet* „samts“.

*saŗcis*² (Stelpe), *sarkis* „govs vārds“ (RLB IV 114), „ein roter, brauner Ochse“ (ME III 722, EH II 443), sal. latv. *saŗkans* „rot“, *sarks* „etwas rötlich“.

saŗkanbullis (EH II 443), sal. latv. *saŗkans* + *bullis* „Bulle“.

sāŗtaļa „ja visai gaiša“ (Viesiena), *sāŗta* „govs vārds“ (Zālīte), sal. latv. *sāŗts* „rot“.

saŗma (Alūksne), *sāŗma* „govs vārds“ (Zālīte), sal. latv. *saŗma*, *sāŗma* „Reif“.

siŗme „govs vārds“, sal. latv. *siŗms* „grau“.

*siŗdaļa*², *siŗdele*² (Puze), *siŗde*² „govs vārds“ (Zira), sal. latv. *siŗds* „Herz“.

stiřna „govs, kas sirmpelēka“ (Piltene), sal. latv. *stiřna*, liet. *stirna* „Reh“, arī lietuviešiem govs vārds *stirna* (LKK X 146).

strazde „melna govs“ (Piltene), sal. latv. *strazds* „Star“.

striřpala „govs, kam virs mugurkaula tumšāka spalva, kā, piem., pelēm“ (Valmiera), sal. latv. *striřpa* „Streifen“, aizgūts no vlv. *stripe*.

*suōdre*² „govs vārds“ (Zālīte), sal. latv. *suōdrēji* „Russ“.

šķutaļ un *šķūtuž* (Viļķene, DLpiel. 1891, 165), *šķūtaļa* „Name für eine Kuh, deren Rücken sich in der Farbe vom übrigen Körper unterscheidet“ (Salaca, ME IV 641) ir tā pati *ķūtaļa* ar lieku *š* (tāpat kā vardos *ķute* un *šķute* no igauņu *kūtis*, skat. ME II 392 un IV 56) un skaidrojama ar igauņu vārdu *küüt* „vērsis (ar baltu svītru pār muguru)“ (K. Abens, Igaunu-latviešu vārdnīca, R., 1967, 195).

*uōgle*² „melna govs“ (Piltene), sal. latv. *uōgle* „Kohle“.

uōgra „Name einer schwarzen Kuh“ (Ranka, EH II 743), *uōgrīte*² (Pērkone); šeit pamatā, domājams, upes nosaukums *Ūogre*², par kuru tautasdziesmās dzied: „Ai, Ogrīte, melnacīte“ LD 381 var.

vagulis „melns bullis“ (VLI FS 1730, 64740), sal. latv. *vagulis* „Käfer“.

*zēļts*² (Vecgulbene), *zēltene*² (Brunava), *zēltīte*² „govs vārds“ (Bauska), sal. latv. *zēļts* „Gold“ (sal. *zēļtspalvu kumeļi* ME IV 706).

ziedaliņa „eine getiegerte Kuh“ (1833. g.¹⁵), *ziēdale* „ja smalki balti pa visu govi plankumiņi“ (Bērzpils), *ziēduļa* (ME IV 738), *ziēde*² (Dundaga), *ziēdiņa*² (Vecsaule), *ziedainīte* (ME IV 737), *ziēdīte* (Stelpe), sal. latv. *ziēds* „Blüte“.

ziemala „balta govs“ (VLI FS 1730, 64739), *ziemaļa* (VLI FS 1730, 42335), *ziēma*² (Brunava), sal. latv. *ziema* „Winter“.

zīle „ja balta zīmīte pierē“ (Viesiena), *zīlīte* (Taurkalne *zīluž* „govs vārds“ (DLpiel. 1891, 165), *zīlis* „sarkans bullis“ (VLI FS 64739), sal. latv. *zīle* „Meise“.

zilgalvīte „zila guove“ (EH II 806), sal. latv. *zils* „blau“ + *galva* „Kopf“.

zvaigūļa „govs vārds“ (RLB IV 114), *zvaigalis* „ein Stück Hornvieh so einen weissen Flecken oder Stern vor der Stirn hat“, *zvaigale* „Foem. id.“ (Lange, 1777, II 335), *zvaigzne* „baltums pierē“ (Kurmene), *zvaigznīte* (Dikļi), sal. latv. *zvaigzne* „Stirn“; lietuviešiem līdzīgi govju vārdi — *žvaigždē* (LKK X 146), *žvaigždala* (Gārse), sal. liet. *žvaigždē* „Stern“.

Tāpat latviešu valodā vēl daudz govju vārdu, kas saistās ar citām raksturīgām pazīmēm un īpatnībām, piem., ar ragiem un to veidojumu: *raģe* (ME III 467), *ragaīne* (ME III 464), *aūgstradze* (EH I 184), *balītradze* (ME I 257), *likradze*² (EH I 749), *likradzīte*, *likraģīte* (ME II 486), *platradze* (ME III 322), *viēnradze* (Code) u. c., ar augumu, dabu, paražām: *mazule* (Bauska), *slaīda*² (Zālīte), *zēmule* „govs, kurai īsas kā-

¹⁵ Einige im Stenderschen Wörterbuche nicht befindliche oder in anderer Bedeutung vorkommende Wörter und Redensarten, — Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, IV, 2, Mitau, 1833, 143.

jas“ (Viesiena), *baūriķis* „govs, kas bauro“ (Brunava, sal. *bauris* „der Brüllende, der Ochs“ ME I 267), *maūja* (Skaistkalne, sal. *maūt* „brüllen“), *màure*² (Vecumnieki, sal. *mauris* „der Brüllende (Beiname des Ochsen) EH I 787), *šņāka* „neganta govs“ (Rubene, sal. *šņākt* „zischen“), *taūre*² (Svitene, sal. *tàure* „Horn“), *tàurene*² (Stelpe), *badāļa* (Zālīte, sal. *badīt* „stechen“, liet. *duřklē* LKK X 146), *mīstaļa* (Rūjiena, sal. latv. *mīstīt* „wiederholt treten“), *spērtāļa* ME III 990, sal. latv. *spērt* „stossen“, *stāldze*² (Vecumnieki, sal. latv. *stalģs* „lecker“), *rātne* (Birzgale, sal. latv. *rātns* „artig“), *guļava* (Zālīte), *snaudāļa* (RLB IV 114), *aūmaļa* (Ilmāja, sal. latv. *aūmaļām* „stromweise“), *āušā*² (Skaistkalne, sal. latv. *aūša* „der Alberne“), *āušala*² „ja bailīga“ (Viesiena, sal. latv. *aušāties* „die Ohren spitzen“), *ciēre* (Code, sal. latv. *ciērēt* „spazieren“, aizgūts no vācu *spazieren*), *dañce* (Nīca, sal. latv. *dañcis* „Tanz“, aizgūts no vlv. *danz*), *diētaļa* (Viesiena, sal. latv. *diēt* „tanzen“), *draīska*² (Zālīte, sal. latv. *drāisks* „albern“), *drūošaļa* (ME I 507, sal. latv. *drūošs* „mutig“), *fikse* (Zālīte, sal. latv. *fikss*, aizgūts no vācu *fix*), *ietaļa* (VLI FS 1730, 42335), *mude* (Mežotne, sal. latv. *mudģgs* „munter“), *mundra* (Brukna), *muñdre* (Brunava, sal. latv. *muñdrs* „munter“), *ņipra* (Bauska, sal. latv. *ņiprs* „munter“), *ruōtaļa* (Rūjiena, sal. latv. *ruōtaļa* „ein Spiel“), *skuba* (Zālīte, sal. latv. *skuba* „die Eile“), *sprigace* (Īslīca, sal. latv. *sprigans* „munter“ + *acs* „Auge“), *stāiga*² (Mālupe), *staīgule* (Iecava, sal. latv. *staīgāt* „wandeln“), *strāūja*² (Pērkone), *strāūjīte*² (Bauska, sal. latv. *strāujš* „rasch“), *virbule*² (Birzgale, sal. latv. *virbēt* „flimmern“), *zibene* (Zālīte, sal. latv. *zibens* „Blitz“), *zikere* (Brunava, sal. latv. *zikēris*, kas no vācu *sicher*), *žīvestīņa* „eine flinke, gewandte Kuh“ (EH II 819), *žvīga* (Taurkalne, sal. latv. *žvīguot* „leise bewegen“ ME IV 847) u. c.

Govis bieži nosauktas upju vārdos, piem., *Gaūja*, *Ūogre*, *Vēņta* u. c., kā arī vārdos, kam sakars ar ūdeņiem, piem., *baņga* (Zālīte), *dzelme* (Vecumnieki), *jūra* (Zālīte), *lāsīte*² (Bārta), *pēlce*² (Mālupe), *rasa* (Pope), *sēlga*² (Pērkone), *strāume* (Gārsene), *strāūta* (Tosmare), *strāūte* (Zālīte), *strautāļa* (VLI FS 1730, 42335), *tērcē*² (Vecumnieki), *uřdze* (Pērkone), *uřga* (Zālīte), *viļne* (Alūksne) u. c.

Tāpat kā lietuvieši, par ko raksta A. Sabaļausks (LKK X 146), arī latvieši diezgan bieži devuši govīm dažādu augu un dzīvnieku nosaukumus, piem., *balañde* (Zālīte), *duone* (RLB IV 114), *guñdeģa* (Tosmare), *krēimene*² (Gārsene), *madara* (Bauska), *maījpuķīte* (Svitene), *māllēpe* (Vecumnieki), *mēldra*² (Mālupe), *nātre*² (Ulmale), *niēdra*² (Nīca), *paparde* (Zālīte), *pēркуone* (Gārsene), *piēnene* (Pērkone), *piēnīte* (Tosmare), *piēnenīte* (Rūjiena), *piēne* (Bauska), sal. liet. *pienē*, *pīpene* (Iecava), *purene* (Vecsaule), *rudzupuķe* (Taurkalne), *sierene*² (Gulbene), *smīlga*² (Zālīte), *sūrene* (Zālīte), *sviēstene*² (Mežotne), *vībuotne* (Pērkone), *vijuolīte* (Bārbele), *vizbule* (Vecumnieki), *vizbuole* (Svitene), *vizbulīte* (Bārbele), *ziepene* (Tosmare), *zīrne* (Zālīte), sal. liet. *žīrnē* (LKK X 146), *puķe* (Bauska), *puķīte* (RLB IV 114), sal. liet. *kvietkā* (LKK X 146), *juřģīne*² (Ilmāja), sal. liet. *jurgīnē* (LKK X 146), *krese* (Brunava),

sal. liet. *nastūrta* (LKK X 146), *maguone* (RLB IV 114), sal. liet. *aguōnē, maŕgriē-tiņa*² (Vecsaule), sal. liet. *margarīta* (LKK X 146), *pujene* (Brunava), sal. liet. *bijūnē* (LKK X 146), *rezēda* (Dundaga), sal. liet. *razētē* (LKK X 146), *ruoze* (RLB IV 114), sal. liet. *rōžē* (LKK X 146), *rūtīte* (Bauska), sal. liet. *rūtē* (LKK X 146), *aļks-ne*² (Nīca), *eļksne*² (Bauska), *apse* (Nirza), *egle* (Brunava), sal. liet. *ēglē* (LKK X 146), *guōba*² (Zālīte), *iēva* (Zālīte), *jasmīne* (Vecumnieki), *jesmīne* (Blīdiene), sal. liet. *jazminē* (LKK X 146), *kliēdere* (Piltene), *krūkla*² (Vecumnieki), *lazda* (Bauska), *liepaļa* (RLB IV 114), sal. liet. *liepa* (LKK X 146), *paegle* (Zālīte), *priēde* (Zālīte), *uōzuola*² (Zālīte), *krūmaļa* (RLB IV 113), *lapaļa* (VLI FS 1730, 42335), *nuō-rala* (Rubene), *ābele* (Zaube), *buñbiere* (Purmsāti), sal. liet. *griūšnē* (LKK X 146), *ķirse, ķirsene* (E. Birznieks-Upītis, Kopoti raksti, V, R., 1962, 228, VI, R., 1962, 219), sal. liet. *vjšnē* (LKK X 146), *plūma* (RLB IV 114), sal. liet. *sljvē* (LKK X 146), *avene* (Zaube), sal. liet. *aviētē* (LKK X 114), *dzērvēne* (RLB IV 114), sal. liet. *spaņguolē* (LKK X 146), *stikene* (Mežotne), *krizduōle* (Purmsāti), sal. liet. *agrāstē* (LKK X 146) „Stachelbeere“, *zemene* (Rubene), sal. liet. *žēmuogē* (LKK X 146), *sēne* (Zālīte), *baravika* (Svitene), *bērzlape* (Mežotne), *gaļlene*² (Nīca), *krimilde* (Bauska), *mušmire* (Zālīte), *bezdelīga* (Zālīte), sal. liet. *krēgždē* (LKK X 146), *dze-guze* (Brunava), sal. liet. *gegūtē* (LKK X 146), *dziļna*² (Allaži), *grieza, griezaļa* (VLI FS 1730, 42335), *lakstīgala* (Bauska), *pūcīte* (Nīca), *vāluodze* (VLI FS 1730, 42335), *žagata* (Zālīte), sal. liet. *šaķkē* (LKK X 146), *žube* (Code), *bite* (Dundaga), *guōmele* (sal. latv. *guōmele* „eine Art grosser Erdbienen“ ME I 692), *muša* (Pērkone), sal. liet. *musjūtē* (LKK X 146), *skudrīte* (Viesiena, „lai atnestu daudz teliņu“), *bute, bu-tīte* (Īslīca) u. d. c.

Gar Lietuvas pierobežu sastopami arī no lietuviešiem aizgūti govju vārdi, piem., *dvīle* (Brunava, Īslīca), sal. liet. *dvjlas* „tamsiai rausvas, žalas“ (LKK X 145), *graža* (Zālīte), sal. liet. *gražūs* „skaists“ un *gražiulē* „graži karvē“ (LKK X 146), *pūi-kaļa*² (Skaistkalne), sal. liet. *puikūs* „skaists“, kā arī līdzīgu latviešu govju vārdu *skaist-tule* (Iecava, Vecumnieki) atvasinājums no adjektīva *skaists* „schön“, *kārve* (Skaistkalne), *kaŗvele* (Bauska), *kārvtē*² (Stelpe), sal. liet. *kārvē* „govs“, u. c.

Zināmajos XVIII un XIX gadsimta latviešu govju vārdos dominē izskaņa *-ala* jeb *-aļa* un atvasinājumi no nedēļas dienu nosaukumiem un dzīvnieka spalvas apzīmējumiem, bet jaunākā laika vārdos ir pārsvarā dažādi īpašvārdi (sevišķi upju, vietu un cilvēku vārdi) un visādu objektu nosaukumi bez ciešāka sakara ar pašu dzīvnieku. Tagad vairāk parastas ir deminutīvās izskaņas *-īte* un *-iņa*, ar ko atvasina govju vārdus, piem., Pērkonē ir *acīte, eglīte, starīte, lapiņa, pūčkiņa*. Vismazāk vairs lieto govju vārdus, kas darināti pēc to dzimšanas dienu nosaukumiem, kas sāk aizmirsties.

ÜBER DIE NAMEN VON KÜHEN IN LETTISCHER SPRACHE

Zusammenfassung

In der lettischen Sprache haben sich ungewöhnlich viele Namen von Kühen erhalten. Für die ältesten Namen, die seit dem XVIII und XIX Jahrhundert bekannt sind, ist der Auslaut *-ala* oder *-aļa* charakteristisch, der noch heute im ganzen Lettland vorkommt. Mit diesem Auslaut werden Namen gebildet, die eine Eigenart des Tieres kennzeichnet, besonders nach der Färbung des Felles (*brūnaļa, raībaļa*). Früher waren auch Namen verbreitet, die den Tieren nach ihren Geburtstagen gegeben wurden. Davon zeigt die große Anzahl von Varianten (*uotraļa* „am Dienstag geborene Kuh“: *uotrala, uotruža, uotaļa, uotuļa, uotava, uortala, uorta, uota, uoča* usw.). Namen dieser Art sind auch anderen Nachbarsvölkern der Letten bekannt, z. B.: den Liven (*teinele* „am Dienstag geborenes Tier“), Esten (*teisik*), Russen (*вторѣха*), Polen (*wtorocha*) und anderen, außer der Litauer. Zur Bildung der Namen von Kühen wurden auch andere Suffixe verwendet. In der Grenzzone Estlands haben die Letten den estnischen Suffix *-ik* entlehnt (*mēlika* „schwarze Kuh“, *sestika* „Name einer am Sonnabend geborenen Kuh“), während die Liven ihrerseits die lettischen Suffix wie *-al-*, *-el-* in einigen Namen von Kühen verwendet haben (*raibil', pivāl'*, lettisch *raībaļa, raibeļe, svētaļa*). Im Süden Lettlands stoßt man auf littauische Lehnwörter (*puik-aļa*, lit. *puikūs* „schön“).

Die Namen der Kühe neuerer Zeit haben wenig Ableitungen. Jetzt gibt man den Kühen gewöhnlich Namen von Flüssen, Orten, Frauen und überhaupt Namen, die mit den Tieren selbst keinen konkreten Zusammenhang haben; die älteren eigenartigen Namen dagegen verfallen allmählich der Vergessenheit.